

Антоніна Токарська
Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
antonina.s.tokarska@lpnu.ua

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА І ФІЛОСОФІЯ МОРАЛІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.39.046>

© Токарська А., 2023

Науковий аналіз державно-правових процесів щодо функціонування принципів толерантної комунікативної взаємодії у суспільному житті дає підстави для привернення уваги до методологічних основ правової свідомості громадянського суспільства. Вербальна/невербальна агресія у часі воєнних дій упродовж дев'яти років руйнує його духовні цінності. Поглиблення ознак занепаду нормативності основ толерантного спілкування прямує до нівелювання принципів свободи слова, справедливості і відповідальності. Ці процеси посилюються із нагнітанням інтенсивності ведення проти України інформаційної війни, методи якої стають новими і непередбачуваними. В основі цього явища лежать мовні процеси.

Прояви низького рівня вербально-правової культури деформують державно-правову дійсність. Свобода слова призвела до падіння рівня вживання мовноетикетних норм і перетворення їх (до певної міри) на мову ненависті.

Питання етики дискурсу, “діалогічного антропологізму” зафіксовані не лише як наукові текстові універсалії, а насамперед як такі, що передбачають необхідність посилення правової відповідальності за порушення норм комунікативної свободи.

Стаття присвячена новоявленим тенденціям у суспільній комунікації, які суттєво погіршують загальнокультурний рівень суб'єктів права. Це пояснюється недостатністю дослідницької уваги до проблем вербальних недоліків у взаємодії комунікаторів. Йдеться про зміни національного способу мислення і мовлення та їх сучасні деформації, що спричинені терористичною агресією сусідньої держави, рядом інших об'єктивних підстав. Неетичні інтенції сигналізують про широке коло невивчених наслідків російсько-української війни та невиробленість методик подолання психосоціолінгвістичних проблем, пов'язаних із буттям, логікою та етикою. Констатовано необхідність культивування відповідальними комунікаторами публічного дискурсу та діалогового наративу із застереженнями щодо комунікативної безвідповідальності. На побутовому рівні останнє подекуди може набувати ознак вербального/невербального злочину.

Ключові слова: етика комунікації; суспільна комунікація; комунікативна свобода; обсценна/лайлива лексика; вербальна безвідповідальність.

Постановка проблеми. Інтеракції війни та породження нею антилюдських явищ у філософсько-правовому вимірі оцінювали ще античні мислителі Фукидід, Геродот, Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель та ін. Викорінення жорстокості і ненависті із комунікативних процесів спокон-

вічно формувалося на засадах гуманізму. У такому контексті – творення “імперативу толерантності” аналізують сучасні дослідники (І. Смазнова, О. Грищук, І. Ушно, В. Речицький та ін.).

Нам залишається привернути увагу до додержання прав людини на комунікативному рівні, зважаючи на рішення Європейського суду з прав людини у справі “Сюрєк проти Туреччини”. Таким чином, способи запобігання нищення національної культури і традицій нашого народу сприятимуть подоланню геноциду РФ проти України.

Аналіз дослідження проблеми. У сучасній гуманітаристиці є чимало розвідок про “текст” (Кочан [2008]), “зв’язність” (Л. Тараненко [2003], С. Лазаренко [2007]), “оцінка” (І. Онищенко [2004]), “адресат” (М. Венгринюк [2006]), “когерентність” (С. Засєкін [2001]), “темпоральність”, “хронотоп” (Т. Голосова [2002], Ю. Обелець [2006]), “комунікативність” (С. Подолякова [2001]), “художній текст” (Т. Єщенко [2021]). На жаль, не з’явилися фундаментальні монографії, які б містили повний опис природи самого тексту і його статусу в системі комунікативної мовленнєвої діяльності. Досягненням є найновіша праця Т. Єщенко, яка уважливлює філософські характеристики комунікативності: авторка простежує еволюцію поняття “текст” на тлі розвитку загальної теорії про текст та визначає його сучасний обсяг; з’явився новий підхід до текстових категорій із позицій комунікативності, семантики і прагматики; обґрунтовано статус надкатегорій комунікативності як ієрархічно вищого рівня репрезентації динаміки текстових категорій. Цікавими для правників стали текстові категорії антропоцентричності як базового складника комунікативної моделі “Адресант–Текст–Адресат”; внутрішньо-, зовнішньотекстовий вияв діалогічності як фундаментальної категорії текстової комунікативної діяльності мовців; розкритий зв’язок інтертекстуальності із семіотичним універсумом світової та національної культур; з’ясовано національно-культурну специфіку текстової категорії інформативності; проінтерпретовано концептуальність, культурну зумовленість мовленнєвого витвору; розкрито способи відображення національного світобачення адресанта через текстову підкатегорію імпліцитності (Т. Єщенко [2021]).

Попри глибину окреслених завдань, дослідниця не ставила за мету вивчити сучасний соціально-побутовий, офіційний чи політичний дискурс, але зробила свій вагомий внесок щодо аналізу мовностилістичних критеріїв національної специфіки сучасної комунікації.

У розрізі комунікативної парадигми вже започаткована текстоцентрична парадигма, в якій, за висловом Т. Єщенко, “межі семантичного простору мовної одиниці визначають не тільки обсягом лексичного значення виокремленого слова, а за загальною семантикою тексту”, підтекстом, ситуацією мовного спілкування” [Єщенко, 2021, с. 8].

Не можна не взяти за основу тезу авторки монографії про те, що “Мова існує не у штучно створених ученими схемах, не у словниках та граматиках, а саме в текстах, в об’єктивній природі її використання” [Єщенко, 2021].

Мета статті. Для нас набуває ваги найскладніший на цьогочасному етапі аналіз вербальної практики взаємодії комунікантів у суспільстві із непростими воєнними наслідками, що позначаються на рівні психіки, мислення та мовлення.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі з’являються нові типи комунікації. Тип демократичного мислення і спілкування впевнено оволодіває масами. Проте ми, маючи багатогранну культуру, виходячи з власного досвіду, стверджуємо, що першою ознакою інтелігентності, освіченості і вихованості (крім зовнішності, манер, стилю поведінки) є мовлення. Недаремно існує вислів Сократа: “Заговори, щоб я тебе побачив”. Тому нам важливо формувати вербальну особистість, брак якої відчутний у нашій зруйнованій ворогом державі особливо гостро. У поняття «мовна особистість» входить: оволодіння фундаментальними знаннями, багатий інформаційний запас і бажання його розширювати; оволодіння основами національно-мовленнєвого етикету; вербальна культура, тобто вміння комунікувати в різних ситуаціях, у тому числі і в особливо критичних та складних.

Етика, на думку відомого українського вченого Є. Онацького, – це наука про “ушукання добра”. За твердженням дослідників, різні епохи і народи витворили своє розуміння поняття етики та етикету. Так, етика християнства стверджує, що “все добре і все погане – лише з волі всевишнього”, готентоцька культура і культура стоїків має своє тлумачення: “він украв корову в мене – то зле, а в нього вкрали корову – то добре”. Більшовицька етика стверджувала: “моральне тільки те, що вигідне соціалізму”.

Багатолітній спротив чужому насиллю призвів до браку дисципліни й послуху, до певного негативізму щодо будь-яких правил, влади і керівництва. Тому проблема сучасного українського комунікативного ідеалу постає двоякою. По-перше, виходячи з ментальності (способу мислення) нашого народу, зважаючи на його вдачу, ми мусимо зміцнити позитивні національні прикмети – високу духовність, доброзичливість, щедрість та ін. – і водночас “послабити” вербальні хиби (лайливі слова, погрози та ін.).

Комунікативний ідеал має урівноважити спадок минулого нашого народу і нашарування трагічного сьогодення (властивих європейській культурі) із притаманними високодуховними якостями. Сутність душі українця повинна бути ідеально викристалізованою: на противагу озлобленості, заздрощам, непокорі. Перевагу має здобути бажання ширити виваженість у доборі слова задля блага всіх громадян України. Наше вдосконалення – це прагнення до утвердження справедливості, зміцнення самодисципліни, порядку в усьому. Загалом же феномен людського спілкування є явищем складним, синкретичним. У ньому тісно переплетені соціальні, психологічні та мовні чинники. Тож “коригуючий” ідеал формується з усіх цих складників як результат багатої української культури, як наслідок її традиційних, вироблених століттями правил і норм. Ідеал національний, звичайно, не виступає ізольовано і не заперечує загальнолюдського ідеалу.

Однак на сучасному темпоральному відрізку нашого буття соціальні комунікації позначені величезним відсотком обценних дискурсів (до 36–40 %). Це можна пояснювати воєнними умовами, об’єктивними обставинами і т. ін. Даються взнаки прояви інформаційної війни, яка послаблює комунікативну стійкість суб’єктів права щодо подолання, нав’язування, уживання лайливих слів у соціальних дискурсах.

Під час опитування молодіжної аудиторії (128 чол.) була спроба визначити суспільну думку щодо передумов зловживання правом на комунікацію. 59 % опитаних вказали на низький рівень правової свідомості як основну причину зловживання правом.

В опитуванні спостерігалася кількісна залежність обрання джерел інформації, пов’язана із віковими особливостями: від 18 до 29 років перевагу надають соціальним мережам (63 %), а вікова група 60+ читає новини у соцмережах. Ці комуніканти стикаються із проблемою вседозволеного вживання обценної лексики. Величезна кількість лайливих слів часто подається повним обсягом із незауваженим літерним оформленням. До такої ненормативної лексики мають доступ навіть діти, починаючи зі шкільного віку.

Існує вульгарна тональність, що побутує в соціально неконтрольованих ситуаціях. Маркування різних соціальних стосунків, які встановлюються між мовцями (соціальний статус, ступінь близькості) здійснюється за допомогою висловів увічливості різної стилістичної забарвленості, переважно – в нейтральній тональності.

Обійти “чорного лебедя” у людському бутті вміли стоїки (похідне від Стоя Пойкіле, місця збору філософів в Афінах).

Британський філософ Найджел Ворбертон у “Короткій історії філософії” нагадує про те, як “стоїк має залишатися незворушним навіть перед такими трагічними подіями, як смерть близької людини”. Ми маємо контроль над нашим ставленням до того, що стається, хоча часто не контролюємо те, що стається.

Можна віднести це і до наслідків враженої війною психіки. Однак слушною є для суспільної комунікації настанова Н. Ворбертона: “Ми відповідальні за свої почуття і думки. Ми здатні обирати, як реагувати на щастя і нещастя, пам’ятаючи, що емоції затьмарюють логічний хід думок і

шкодять здоровому глузду. Їх потрібно не просто тримати під контролем, а якщо можливо, взагалі усувати” [Ворбертон, 2023, с. 32].

Висновки. Ментальність і світоглядні позиції суб’єктів права – це система суджень про власну поведінку та її регулятори саме у виборі елементів комунікативної свободи.

Питання філософсько-правової оцінки та уваги норм етики у суспільній комунікації перетинаються з емоційними, культурними, освітніми, ментальними взірцями. Проблема не другорядна, а принципова щодо властивої нам споконвічної людяності. Це не загальна абстракція, а така, яка спричинена необхідністю формування мовностилістичної індивідуальної культури в інтеракціях комунікантів. Нині ця тема особливо загострена, вона має привертати увагу до наукового осмислення і над усе – до подолання загальносуспільних проблем падіння комунікативної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єщенко Т. А. Феномен художнього тексту: комунікативний семантичний і прагматичний аспект : монографія / наук. ред. проф. М. І. Степаненко. Львів : Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2021. 470 с.
2. Ворбертон Найджел. Коротка історія філософії / пер. з англ. Анна Марховська. Київ : Наш Формат, 2023. 224 с.
3. Карнегі Д. Як завоювати друзів і впливати на людей: американський психолог, педагог, письменник, оратор-мотиватор. Концепція безконфліктного спілкування. Київ, 2018.
4. Ключовський Я. Філософія діалогу / пер. з польськ. Київ : Дух і Літера, 2013. 224 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show.995_004.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96/bp>.
7. Апел К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу. Комунікативна практика філософії. Київ : Лібра, 1999. С. 395–412.
8. Борґ Джеймс. Мистецтво говорити. Таємниці ефективного спілкування / пер. з англ. Н. Лазаревич. Харків : Вид-во “Ранок”; Фабула, 2021. 304 с.

REFERENCES

1. Yeshchenko T. A. (2021). *Phenomenon of artistic text: communicative semantic and pragmatic aspect: monography* / nauk. red. prof. M. I. Stepanenko. Lviv: Lviv National Medical University named after Danylo Halyskyi, 470 p. [in Ukrainian].
2. Warburton Nigel. (2023). *A short history of philosophy* / trans. from English Anna Markhovska. Kyiv: Nash Format. 224 p. [in Ukrainian].
3. Carnegie D. (2018). *How to win friends and influence people: American psychologist, teacher, writer, motivational speaker. The concept of conflict-free communication*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Kljuchevskiy Ya. (2013). *Philosophy of dialogue* / trans. from Polish Kyiv: Duh i Litera. 224 p. [in Ukrainian].
5. *The Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950*. [URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show.995_004]. [in Ukrainian].
6. *Constitution of Ukraine* dated June 28, 1996. [URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96/bp>]. [in Ukrainian].
7. Apel K.-O. (1999). *Discursive ethics as political ethics of responsibility in the situation of the modern world. Communicative practice of philosophy*. Kyiv: Libra. P. 395–412 [in Ukrainian].
8. Borg James. (2021). *The art of speaking. Secrets of effective communication* / trans. from english N. Lazarevich. Kharkiv: “Ranok” edition; Fabula. 304 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 10.08.2023 р.

COMMUNICATIVE CULTURE AND MORAL PHILOSOPHY

The scientific analysis of state-first processes regarding the functioning of the principles of tolerant cooperative interaction in social life gives grounds for drawing attention to the methodological foundations of the legal consciousness of civil society. Verbal/non-verbal aggression during the war for nine years destroys his spiritual values. The deepening of the signs of decline in the normativity of the foundations of tolerant communication leads to the leveling of the principles of freedom of speech, justice and responsibility. These processes are intensifying with the intensification of the information war against Ukraine, the methods of which are becoming new and unpredictable. Language processes are the basis of this phenomenon.

Manifestations of a low level of verbal and legal culture deform state and legal reality. Freedom of speech has led to a drop in the level of use of language and etiquette norms and their transformation (to a certain extent) into hate speech.

The issues of the ethics of discourse, “dialogical anthropology” are recorded not only as scientific textual universal actions, but primarily as such, which foresee the need for increased legal responsibility for violation of norms of communicative freedom.

The article is devoted to newly emerging trends in social communication, which significantly worsen the general cultural level of subjects of law. This is explained by insufficient research attention to the problems of verbal deficiencies in the interaction of communicators. We are talking about changes in the national way of thinking and speaking and their modern deformations caused by the terrorist aggression of a neighboring state and a number of other objective reasons. Unethical intentions signal a wide range of unexplored consequences of the Russian-Ukrainian war and the undeveloped methods of overcoming psycho-sociolinguistic problems related to existence, logic and ethics. The need for responsible communicators to cultivate public discourse and dialogue narrative with caveats regarding communicative irresponsibility was noted. At the household level, the latter can sometimes acquire the characteristics of a verbal/non-verbal crime.

Keywords: communication ethics; social communication; communicative freedom; obscene/swear words; verbal irresponsibility.